

АРАБ ТИЛИДА МУТЛОҚ МАСДАР- КУЧАЙТИРУВЧИ ТЎЛДИРУВЧИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Jumanyazov Mansur

Sharqshunoslik Universiteti

Аннотация: Ушбу мақолода араб тилида мутлоқ масдар-кучайтирувчи толдирувчи ҳақида араб грамматик олимларининг илмий қарашлари акс етган бўлиб, унинг аҳамияти ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: Мафулун мутлоқ; мутлоқ масдар; ҳаракат номи; кучайтирувчи; такидловчи

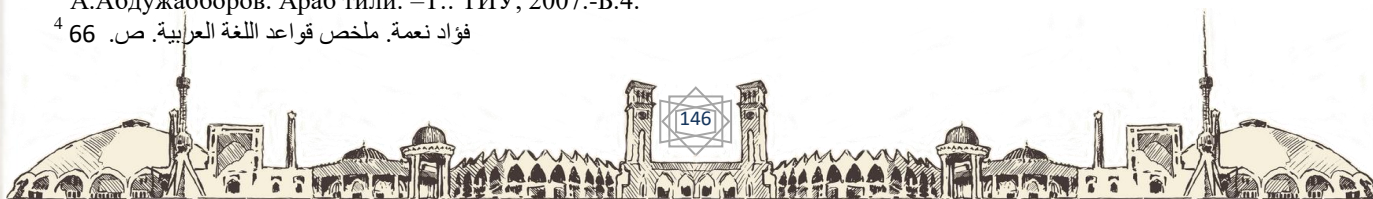
Жаҳон тилларидан бири деб эътироф этилган араб тили инсоният тараққиёти тарихида ғоят муҳим ўрин эгаллаган. Араб тилида жаҳон маданиятининг дурдоналарига айланган кўплаб адабий-бадий, фалсафий, диний, тарихий, сиёсий мавзулардаги асарлар ҳам яратилган. “Араб тилидаги маданият” деб аталмиш бу маданиятнинг шаклланиб, ривожланишига Бухорий, Замахшарий, Беруний каби кўплаб аждодларимиз ҳам салмоқли ҳисса қўшганлар. Ўзлигимизни англаш, келажакка интилган умумбашар карвонида ўзимизга муносиб ўрин эгаллаш ва уни қўлдан чиқармаслик учун, ўсиб келаётган авлодни маънавий-ахлоқий пок, илм-маърифатга чанқоқ, Ватанига, халқига садоқат руҳида тарбиялашимиз учун аждодларимиздан қолган илмий меросни халқимизга етказишимиз, фарзандларимиз онгига сингдиришимиз лозим³. Бу эса биз тадқиқотчилардан араб тилини мукамал ўрганишимизни тақозо қилади.

Маълумки, араб тили грамматикаси мутлақо мустақил тарзда, бошқа тилларга боғланмаган ҳолда яратилган. Шу сабаб бу тил грамматикасида бошқа тилларда учрамайдиган, яъни унинг ўзигагина хос бўлган айрим грамматик категориялар мавжуд. Биз тадқиқ қилмоқчи бўлган мафъул мутлақ ана шундай мавзулардан биридир.

Араб тилида энг кўп ишлатиладиган келишиклардан бири бу тушум келишиги бўлиб, у араб наҳвида “исмларнинг насб ҳолати”, деб аталади ва иккига бўлинади. Булар: 1) Асл (тушум келишигидаги исмлар); 2) Аслига ўхшаш Асл тушум келишигидаги исмлар мафъуллардир ва уларнинг беш тури мавжуд. Уларга мафъули мутлоқ (ўз-ўзини тўлдирувчи), мафъул биҳи (воситасиз тўлдирувчи), мафъул фиҳи (пайт ва ўрин ҳоли), мафъул маъаху (биргалик тўлдирувчиси), мафъул лаху ёки мафъул лиажлиҳи (сабаб ва мақсад ҳоли)лар киради⁴. Кўриб турганимиздек, араб тилшунослари мафъул мутлақни ҳам асл

³ А.Абдужабборов. Араб тили. –Т.: ТИУ, 2007.-Б.4.

⁴ فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. ص. 66

тушум келишигидаги исмлар гуруҳига киритишган ва унга қуйидагича таъриф берадилар:

المفعول المطلق و هو المصدر غاليّ نحو: ضربت ضرباً و ضربة و ضربتين و قعدت جلوساً.⁵

Мафъул мутлақ у аслида ҳам масдарнинг ўзи. Масалан:

ضربت ضرباً و ضربة و ضربتين قعدت جلوساً

“Мен бир, икки қаттиқ зарба урдим ва ўтирдим”.

Кўриниб турибдики, феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан гаплашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар “мафъул мутлақ” ёки “мутлақ масдар” дейилади ва у гапнинг охирида, ноаниқ ҳолатда, насб ҳолатида келади.

Масалан, ضربوا اللصّ ضرباً - “Ўғрини зарб билан (қаттиқ) урдилар”.

Тилшунос Б.М.Гранде мутлақ масдар хусусида шундай дейди: “Маълумки ҳар бир феъл, хоҳ у ўтимли, хоҳ ўтимсиз бўлсин, ўзининг масдарига эга бўлади. Тушум келишигида келган бундай масдарлар яъни мутлоқ масдар (مفعول مطلق абсолютный объект) деб аталади ва улар қуйидаги ҳолатларда ишлатилади.

1) “кучайтириш” “للتأكيد” ва феълнинг маъносини таъкидлаш мақсадида ضربّه - у уни урди, سارسيراً - у роса юрди.

2) “алоҳида” ажратиб кўрсатиш учун (للتمييز) ёки (للتنوع) ва шу ҳолатни алоҳида белгисини ифодалаш учун. Бундай ҳолларда ҳаракат номи ўзининг сифатловчи аниқловчисига эга бўлиши мумкин. Масалан:

Уни қаттиқ урдим ضربته ضرباً شديداً

Мен (роса) узоқ юрдим. سرت سيراً طويلاً

Биз катта муваффақият қозондик. انتصربا انتصرا كيبراً.

Талаба қаттиқ кулди. ضحك الطالب ضحكاً شديداً.

Шунингдек, сифат ўрнида қуйидаги аниқловчилар ҳам келиши мумкин:

а) баъзан у ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан бирга келиши мумкин. У қўрқоқлардек қўрқди - خاف خوف الجبان

б) алоҳида жумла билан келиши мумкин.

“Мен уни оғриниб урдим” - ضربته ضرباً أو جعّه

в) бир неча ҳаракат ўрнига бир маротаба рўй берадиган ишҳаракатда ҳам келиши мумкин.

“Мен уни бир маротаба урдим, у эса мени икки маротаба урди”.⁶ ضربته ضربة و ضربني ضربتين

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, мутлоқ масдар ўрнида айнан шу феълнинг эмас, балки шунга ўхшаш феълнинг масдари келиши мумкин.

Масалан:

“у турди” - وقف قياماً وقف و قوفاً

“у ўтирди” - جلس قعوداً جلس جلوساً

⁵ Носирова М. Ўрта аср араб нахвидан намуналар. Т., 2004. 296.

⁶ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительноисторическом освещении. М., 1998. С. 338

Яна араб тилшуносларининг фикрларига эътиборингизни қаратмоқчимиз.

Фуад Неъматнинг айтишича, المفعول المطلق إسم منصوب من لفظ الفعل (مصدر) يذكر معه لتأكيد أو لبيان نوعه أو عدده. “Мафъул мутлақфеълдан ясалган (масдарнинг) насб ҳолатидаги исмдир ва у таъкидлаш унинг турини ёки сонини билдириш маъноларини ифодалайди”⁷.

Масалан:

Дарсни ёдладим - حفظت الدرس حفظاً

Дехқон пахтани йиғади - يجمع الفلاح القطن جمعاً

Мафъул мутлақ билан бирга мослашган ва мослашмаган аниқловчилар келиши мумкин, деган фикрлар барча дарсликларда мавжуд.

Жумладан, Н.И.Иброҳимов ва М.Юсуповнинг “Араб тили грамматикаси” дарслигида мафъул мутлақни “масдари мутлақ” деб атайдилар ва баъзи ҳолларда масдари мутлақдан олдин “أشدّ، كُلُّ” сўзлари насб ҳолатида келиб, масдари мутлақ эса уларга нисбатан музоф илайҳи “مضاف إليه – изофанинг иккинчи бўлаги” бўлиб келиши мумкин, деган фикр билдирадилар.⁸

Бу изофа ҳам феълдан англашилган ишҳаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади.

Масалан: حبّت الأم اولادها كل الحب яъни: “Она ўз фарзандларини (жуда) қаттиқ севарди”.

В.Э.Шагал бундай ҳолларда таржимага “жуда”, “кучли” сўзлари қўшилиши мумкинлигини айтиб ўтади.

Масалан, ضربه أشد الضرب “Уни бор кучи билан урди”⁹.

Бунга ўхшаш ва бошқа шу каби ҳолатлар ҳақида араб тилшунослари кенгроқ тўхталиб ўтадилар.

قد ينوب على المفعول المطلق ما يدل عليه و من ذلك.¹⁰

“Мафъул мутлақ ўрнига қуйидагилар келиши мумкин”.

Яъни, “كل” ва “بعض” сўзларини мутлақ масдарга музоф қилиб беришимиз мумкин.

Масалан,

أحترمه كل الإحترام - “Мен уни жуда ҳурмат қиламан”.

Ушбу жумлада “كل” сўзи мафъул мутлақ бўлиб, насб ҳолатида, “الاحترام” сўзи эса унга музоф илайҳи бўлиб келган.

أتردد عليه بعض التردد - “Мен унга баъзи иккиланишларни билдирдим”.

Бу жумлада эса “بعض” сўзи мафъул мутлоқ бўлиб келган, “التردد” сўзи эса унга музоф илайҳи бўлиб келган.

Шунингдек, қоидага кўра, мафъул мутлоқ насб ҳолатидадир.

... أن تأتي بمرادف للمصدر.¹¹

⁷ فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. ص. 69

⁸ Ироҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Т., 1998. –Б. 146.

⁹ Шагал В.Э., Мерекин М.И. Учебник арабского языка. –М., 1983. –С. 126.

¹⁰ فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. ص. 69

“Масдарга синонимларни беришимиз мумкин”. Масалан:

دفعته حفراً - “Мен уни турғизиб юбордим”.

Ушбу жумлада *دفعاً* сўзи масдарининг синонимидир.

Масдарни бермай туриб шу масдарнинг сифатинигина беришимиз мумкин.

Масалан:

تطور الحياة سريعاً

ёки *تطور الحياة تطوراً سريعاً* (هذا مع مصدر)

“Ҳаёт тез сураатлар билан ривожланмоқда”.

Биринчи жумлада мафъул мутлоқ *تطوراً* сўзи туширилиб қолдирилиб, унинг сифати *سريعاً* сўзининг ўзи берилган. У ҳам “*تطوراً*” каби насб ҳолатидадир.

أن نأتى باسم الإشارة قبل المصدر.¹²

“Масдардан олдин кўрсатиш олмошини беришимиз мумкин”.

اكرمته ذلك الإكرام. - “Мен уни ҳурмат қилардим”.

ان نأتى بما يدل على عدد المصدر.¹³

“Масдарни сонидан далолат берувчи сўзларни беришимиз мумкин”.

قابلته عدة مرات - “Мен уни бир неча маротаба учратдим”.

Ушбу жумладаги “*عدة*” сўзи мафъул мутлақ ўрнида келган бўлиб насб ҳолатидадир.

Баъзан мафъул мутлақ иштирок этган жумлаларда феъл туширилиб қолдирилиши мумкин.

Масалан,

اشكرك شكراً اسليدا эса

قوموا قياماً اسليدا эса

“Сен ҳақиқатдан ҳам ўғлимсан” жумласида мафъул мутлақ бўлиб келган *حقاً* сўзи тушириб қолдирилган феълнинг масдари бўлиб, аслида унинг кўриниши *احقهُ حقاً* бўлиши керак эди.

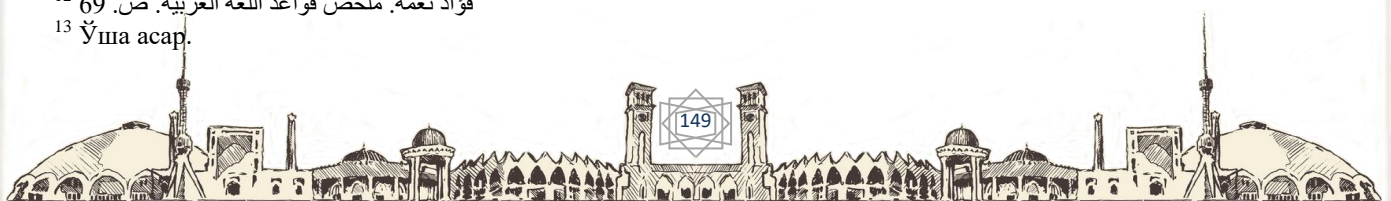
“Бу жуда саҳоватли кишидир” жумласини олиб кўрадиган бўлсак *جدا* сўзи ҳам тушириб қолдирилган феълнинг масдари бўлиб, ушбу жумланинг аслий кўриниши: *هذا رجل كريم يجد جداً*.

Юқоридаги маълумотлардан ҳам кўриниб турибдики мутлақ масдар Араб тили грамматикасидаги энг муҳим ва кўп ишлатиладиган мавзулардан бири экан. Мисолларда кўриб ўтганимиздек, унинг ясаши ҳам турлича экан. Ўзбек ва рус тилларидаги дарсликларда мутлақ масдар ҳақида маълумотлар етарли эмас. Уларда бу мавзу жуда қисқа ёритилган бўлиб, фақат шу феълдан ясалган тушум келишигидаги исм, деб бериб кетилган. Шу сабаб ҳам бу мавзунини ёритишда биз асл араб манбаларидан кўпроқ маълумотлар беришга ҳаракат қилдик.

¹¹ Ўша манба. –Б. 70.

¹² فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. ص. 69.

¹³ Ўша асар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А. Абдужабборов. Араб тили. –Т.: Тошкент ислом университети, 2007.
2. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. –Наманган: Наманган нашрети, 2009.
3. Носирова М.А. Ўрта аср араб нахвидан намуналар. –Т.: ТошДШИ, 2004.
4. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. -М.: Наука, 2001.
5. Ҳифни Носиф. Ад-дурусин-наҳвийа. –Искандария: Дарул-ақида, 2007.
6. Фуъад Неъмат. Мулаххас қаваидил-л-луғатил-л-арабияти. –Қоҳира, 2005.

